

Məmmədova Svetlana Əliabbas qızı⁵⁶

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ HEKAYƏLƏRİNDƏ FOLKLOR MÖVZUSUNDA
QƏLƏMƏ ALDIĞI HEKAYƏLƏR

56 dosent, fil.ü.f.d., a. e. i.

Azərbaycanın xalq yazıçısı Əzizə Cəfərzadə zəngin yaradıcılıq yolu keçmişdir. Ədəbiyyata xırda hekayələrlə gələn yazıçı, sonralar daha irihəcmli əsərləri ilədəbi ictimaiyyəti diqqətini cəlb etmişdir.

Yazıçının müxtəlif illərdə yazdığı məqalələrin mövzu və ideyasından, sənətkarlıq məsələlərindən bəhs olunub. Bu cəhətdən müəllifin “Anamın nağılları”, “Qızımın hekayələri” təhlil olunur.

Formalaşan Azərbaycan ədəbiyyatıHeyran xanım, X.B.Natəvan, N.Rəfibəyli, M.Dilbazi kimi böyük şairlər yetirmişdir. Nəsr sahəsində bu əsərləri uğurla davam və inkişaf etdirən ədiblərdənbiri də Əzizə xanım Cəfərzadədir.

İlk əsərləri (1937) işıq üzü görəndən ədəbi mühitdə özünə layiq yer tutanƏzizə Cəfərzadənin zəngin və əhatəli yaradıcılığında sadədən mürəkkəbə, epizoddan tərffüata, cizgidən panoramaya bir inkişaf, bir sənət yolu müşahidə olunmaqdadır. Bu baxımdan yaradıcılığa nəsrin kiçik janrlarından olan hekayə ilə başlaması təbii görünür. Həyatın ən müxtəlif tərəfləri, bəzən kənardan əhəmiyyətsiz görünən detal və epizodlar Əzizə Cəfərzadənin bədii təxəyyülünə ilham vermiş, adilikdə gözəlliyi görməsinə səbəb olmuşdur. Bu baxımdan, “Qızımın hekayələri”, “Anamın nağılları” silsiləsindən olan hekayələr diqqəti daha çox cəlb edir. O bu janrda bütün yaradıcılığı boyu qələm çalmış, bir sıra təkrarsız sənət nümunələri yaratmışdır.

Yazıçı ədəbiyyata “Əzrayıl” hekayəsi (1937) ilə gəlmişdir. 1937-ci ildə ziyalılara qarşı dəhşətli repressiyaların və terror aktlarının keçirildiyi birzamanda hekayənin adını “Əzrayıl” qoymaq yazıçıdan böyük cəsarət və hünər

istəyirdi. “Çünki ən adi bəhanələrlə qarşılıqlarına qoyulmuş repressiya “planlarını” yerinə yetirməyə canfəşanlıq göstərən tarixi terroru bu cür “dəlilsübutu” göydə tutar, “böyük rəhbərə” işarələndiyini bəhanə edərək nəsrəilk addımlarını atan 16 yaşlı gənc bir qızı gedər-gəlməzə göndərə bilirdi”. “Yazıçı yazdığıhekayədə həyatda müşahidə etdiyi konkret bir hadisəni, bir və yaxud bir neçəadamlı əlaqədar baş verən bir əhvalatı təsvir edir”.Əzizə Cəfərzadə folklor sahəsində apardığı araşdırmalar nəticəsində “Anamın nağılları” silsiləsi yaranmışdır.

“Anamınnağılları” daha çox tarixdir, keçmişdir, konkret tarixi hadisələrdir. Bu hadisələrdə görkəmli tarixi şəxsiyyətlər iştirak etmir, ancaq hər bir fərdin öz tarixi, Vətən tarixi ayrı-ayrı fərdlərin tarixinin məcmuəsi kimi verilir. Silsiləyə daxil olan hekayələri oxuduqca hiss edirsən ki, bunlar, doğrudan da, dövrünə görə məlumətli bir insanın dilindən eşidilmiş nağılların bədii donu geyindirilərək oxucuya çatan variantıdır. Ancaq hər bir fərdi nağılı bura nə isə özünün olan bir cəhəti əlavə edir, onu zənginləşdirir. “Yumurta əhvalatı” adlı nağıl-ibrətin müxtəlif variantları elarasında məşhurdur. Xırda bir detalın – yumurtanın işə qarışması ilə haram bilməyən bir məmləkətdə hər şey bir-birinə qarışır, zalım başçılar bildikləriniedirlər. Hər bir nağılda olduğu kimi, burada da əxlaqi-didaktik sonluq verilir,ibrət üçün düşünməyə yol açılır. Məlum olur ki, haramın böyüyü-kiçiyi olmazvə hər bir böyük cinayətin əsasında vaxtilə kiçik cinayətlərə göz yumulmasidayanır. Yazıçının gəldiyi əxlaqi nəticə lakonik şəkildə əsərin son cümləsindəifadə olunur: “İnsan ana bətnindən pak gəldiyi kimi, pak da gərək köçə budünyadan” İctimai problem “İldə bir yalan danışan” hekayəsində xırda bir şey kimi doğruculuqlun ildə cəmi bir dəfə yalan danışması nəticəsində aləm bir-birinə qarışır, ikitayfa düşmən olur. Beləliklə, yalan da haram kimi qorxulu insani sifətlərcərgəsinə qatılır, yazıçı xalq hikmətindən, fəlsəfəsindən özünü düşündürənaktual ictimai problemlərin qoyuluşu və həlli üçün istifadə edir.

“Anamın nağılları” kitabında yazıçı Əzizə Cəfərzadə folklor nümunələrini öz rəngində,öz formasında anası, Böyükxanımın dilindən eşitdiyi şəkildətəqdim etməyi qərara alır. “Bu kitabın əsil müəllifi anamdır. Əvvəldən axıra çiynimin üstündə dayanıb öz dili, öz ifadəsi ilə, şirin pıçılıtları ilə mənə kömək eləyib. Qaibanə şəkildə mənə nə deyibsə, onu da yazıya gətirmişəm”.“Anamın nağılları” toplusundakı hekayələr istər tematika, istərsə də

forma müxtəlifliyinə görə bir-birindən fərqlənir. Dini-mifik, (“Ponzabığın nağılı”) lətifəvari nağıl, (“Yaxşı qonşu”, “Yumurta əhvalatı”) əfsanə nağıl (“Aşımızın kişmiş”, “İt küçüyü doğanili”) əfsanə nağıl, (“Salxım söyüdü əfsanəsi”, “Daş oğlan”, “Şam və pərvanə”, “Ay doğdu o da para”) dastanvari nağıl və s. nağıl formaları topluda rəngarənglik yaradır, onun maraqlı oxunmasına şərait yaradır.

Dini inamlara yumoristik münasibəti biz bir çox Azərbaycan yazıçı və şairlərində, xüsusən də Əzizə Cəfərzadənin sələfi, Azərbaycanın maarifçi şairiSeyid Əzimin yaradıcılığında görmüşdük. “Allaha rüşvət”, “Haput kəndinin

əhvalatı” və s. mənzum hekayə və lətifələrdə S.Əzim dinə və Tanrıya qarşıyumoristik münasibətini gizlətmir və eləcə də təsvir edir.Məsələn, “Haput kəndi” ilə bağlı əhvalatda Seyid Əzim göstərir ki, Al-

lahdil paylayanda Şirvandakı Haput kəndinin sakinlərinin başı qarışıq olur və onların dil payı çatmır. Buna görə də, yığılıb Allahın yanına gedirlər, öz dilpaylarını istəyirlər. “Anbarımda” bir dənə də olsun dil qalmamış. Allah onlardan üzr istəyib, “izzətinə” and içir ki, dil qalmayıb, buna görə də getsinlər, ağızlarına nə gəlsə danışsınlar. Əlbəttə, bu Seyid Əzimin bir ibrətidir; danışarkən hər sözü ölçüb-biçməyin və ağzına nə gəldi danışmamağın lazım olduğubarədə gənc nəslə verdiyi nəsihətdir. Ancaq eyni zamanda burada dərin biryumor da gizlənməkdədir və bu, maarifçi-şairin yaradıcılığında təbii şəkildə təzahür edir. Eyni koloriti – yəni Şirvan yumorunu Əzizə Cəfərzadənin də “Ponzabığın nağılı”nda görürük. Öhdəsində böyük bir ailə olan, ancaq səhərdən axşamədək işlədiyinə baxmayaraq, onu dolandıra bilməyən Ponzabığ qərara alır ki, Allahın yanına gedib ədaləti bərpa etsin, adam kimi dolanmağın sirriniöyrənsin. Uzun əzab-əziyyətdən sonra Allahı tapan Ponzabığ görür ki, hamının bəxti oyaq olduğu halda, onun bəxti yatmaqdadır. O, çomağını çəkib bəxtininüstünə düşür, onu oyadır, evə qayıdanda isə işlərin yoluna düşdüyünü görür...

Əzizə Cəfərzadə tarixi mövzuya addım-addım qət etmişdir. Bu yoldakı növbəti addımlardan biri kimi, tarixihadisələrlə səsleşən və müəyyən dərəcədə sənədli xarakter daşıyan, qaynaqlarasöykənən hekayələrin qələmə alınmasını nəzərdən keçirmək olar. Yazıcının “Natəvan haqqında hekayələr” silsiləsi məhz bu baxımdan onun yaradıcılığının təkamülündə əhəmiyyət kəsb etməşdir. X.B.Natəvan Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixində özünə- məxsus yeri və sanbalı olan sənətkarlardandır. Əzizə Cəfərzadə təkə bir yazıçı-alim kimi deyil, həm də incə qəlbli bir qadın kimi bu işdə böyük uğura müvəffəq olmuşdur.

“Natəvan haqqında hekayələr” silsiləsində Natəvan obrazında silsilə müəllifinin öz cizgilərini görürdüksə, bu əfsanə hekayədəsənsanki “Ananın nağılları” silsiləsinə bir ricət edilir və Natəvan obrazı gözlərimiz qarşısında həmin silsilənin qəhrəmanı olan “Ana” kimi canlanır. Bir zamanlar Əzizə xanıma Ananın ibrətamiz əhvalat danışdığı kimi, Natəvan da öz övladları Mehdiqulu və Xanbikəyə ibrətamiz əhvalat danışmaqla onların hissələrinə təsir edir, onlarda humanist duyğular oyatmağa nail olur. Əzizə Cəfərzadənin bütün bu hekayələr silsilələrini birləşdirən bir ümumicəhət var ki, o da yazıcının dərin müasirlik hissi və ezop dilindən geniş istifadə etməsidir.

Əzizə Cəfərzadəsənətinin bir xüsusiyyətini də qeyd etmək istərdik ki, o da tarixə – tarixi hadisələrə təkə bir tarix, keçmiş kimi deyil, həm də müasirlik, indiki zaman kimi baxması və yozumudur. Hətta yazıcının əsərlərindəki bu xüsusiyyət bəzi hallarda tənqidçilər tərəfindən düzgün başa düşülməmişdir və tənqid obyektinə çevrilmişdir. Məsələn, “Natəvan haqqında hekayələr” silsiləsini yüksək qiymətləndirən görkəmli tənqidçi M.Əlioğlu yuxarıda dediyimiz cəhəti yazıcının ifratçılığı kimi qiymətləndirərək yazır ki, “...bəzən Ə.Cəfərzadə Natəvanı öz yaşadığı ictimai-siyasi zəmindən tənqid edir və ifrat dərəcədə müasirləşdirir”. Əlbəttə burada məsələ yazıcının qarşıya tam bədii-estetik məqsəd qoymasından çox asılıdır. Əgər məqsəd tarixi sənəd əsasında tarixi həqiqətə uyğun sənədli əsər yaratmaqdırsa, doğrudan da, bu cəhətdən “Natəvan haqqında hekayələr”i müəyyən dərəcədə qınamaq olar. Ancaq tarixi, tarixi hadisələrdən, sənədlərdən də öyrənmək mümkündür. Halbuki tarixi qaynaq əsasında yazılmış bədii əsərin qayəsi təkə tarixi olduğu kimi əks etdirmək deyil, həm də tarixi hadisədən, şəxsiyyətdən müasirlərə ibrət vermək üçün bir vasitə kimi istifadə etməkdir. Bu cəhətdən M.Əlioğlunun “Natəvan haqqında hekayələr”ə tutduğu iradə əslində həmin silsilənin məziyyəti kimi qiymətləndirmək lazım gəlir. Çünki bu silsilənin qəhrəmanı bizə tarixi üfqlərindən əl etməklə kifayətlənmir, bizim müasirlərimizə çevrilir.

Görkəmli Azərbaycan tənqidçisi akademik Məmməd Arif ədəbiyyatımızda tarixi mövzunun işlənməsindən yazırdı ki, “...yazıçı ayrı-ayrı faktları, meyilləri deyil, ictimai həyatda baş verən mühüm dəyişiklikləri, onun qanunauyğunluğunu, ictimai inkişafın perspektivini dərk etməlidir. Bunlarsız yazıçı cəmiyyətdə baş verən hadisələri düzgün dərk edə bilməz”⁹. Nağıllarda olduğu kimi, əfsanələrdə də müəllif tarixdən, gerçəklikdən ayrılır, oxucusunu yüksək mənəvi amallara xidmət etdirməyə, ona ibrət verməyə çalışır, lakin bu dəfə tarixi mənbələrə deyil, xalq arasında yaşayan və yazıcının bədii təxəyyülünü qanadlandıran bir əhvalata toxunur. Maraqlıdır ki, “Natəvan haqqında hekayələr” silsiləsində biz Natəvan obrazında silsilə müəllifinin öz cizgilərini görürdüksə, bu əfsanə hekayədəsənsanki “Ananın nağılları” silsiləsinə bir ricət edilir və Natəvan obrazı gözlərimiz qarşısında həmin silsilənin qəhrəmanı olan “Ana” kimi canlanır. Bir zamanlar Əzizə xanıma Ananın ibrətamiz əhvalat danışdığı kimi, Natəvan da öz övladları Mehdiqulu və Xanbikəyə ibrətamiz əhvalat danışmaqla onların hissələrinə təsir edir, onlarda humanist duyğular oyatmağa nail olur.

Əzizə Cəfərzadənin bütün bu hekayələr silsilələrini birləşdirən bir ümumi cəhət var ki, o da yazıcının

dərin müasirlik hissi və ezop dilindən geniş istifadəməsidir.

ƏDƏBİYYAT

Əliyeva İ. Elanası. Əzizə Cəfərzadə. Bakı: Elm, 2001, 64 s

Abdullayev C. Əzizə Cəfərzadə (oçerk). Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. II c. BDU, 2007, 564 s.

Cəfərzadə Ə. "Anamın nağılları". Bakı: Gənclik, 1983, 217 s.

Arif M. Seçilmiş əsərləri. 3cildə, III c. Bakı: Elm, 1970, s. 64, 425 s.

Açar sözlər: yaradıcı yol, istifadə, geniş, inkişaf, hekayə

Ключевые слова: творческий путь, употребление, широко, развитие, история

Keywords: creative way, utilization, wide development, tale

XÜLASƏ

Azərbaycanın xalq yazıçısı Əzizə Cəfərzadə zəngin yaradıcılıq yolu keçmişdir. Ədəbiyyata xırda hekayələrlə gələn yazıçı, sonralar daha irihəcmli əsərləri ilə dəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdir.

Yazıçının müxtəlif illərdə yazdığı məqalələrin mövzu və ideyasından, sənətkarlıq məsələlərindən bəhs olunub. Bu cəhətdən müəllifin göstərmək olar: "Anamın nağılları", "Qızımın hekayələri" "Əzrayıl" "Natəvan haqqında hekayələr" müasirlərimizə təqdim olunur.

Əzizə Cəfərzadənin bütün bu hekayələr silsilələrini birləşdirən bir ümumi cəhət var ki, o da yazıçının dərin müasirlik hissi və ezop dilindən geniş istifadəməsidir.

РЕЗЮМЕ

Известная Азербайджанская писательница Азиза Джафарзаде прошла богатый творческий путь.

Первые шаги в литературу вошли небольшими рассказами, такими как «Анамыннагыллары»

(Сказки моей мамы), «Гызымынхекаялери (Рассказы моей дочери)» «Азраил»- (Ангел смерти)

«Натаванхаггындахекаялер»- «Рассказы о Натаван»

Все эти рассказы объединены современным языком эзопов.

SUMMARY

People's writer of Azerbaijan Aziza Jafarzadeh has passed a rich creative way. The writer, who came to the literature with small stories, later attracted the attention of the fashionable community with her more intricate works.

In the work has talked about the topic of the articles written by the writer in different years, and the issues of mastery. From this point of view, the author's works as "My mother's tales", "My daughter's stories" "Angel of Death" "Stories about Natavan" are presented to our contemporaries.

Aziza Jafarzadeh has a common point in connecting all these series of stories, it is also the broader use of the writer's deep sense of contemplation and Aesop.

RƏYÇ: dos.L.Ələkbərova